

ΚΕΡΜΑΤΙΑ ΦΙΛΙΑΣ

τιμητικός τόμος για τον **Ιωάννη Τουράτσογλου**

A ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ-ΣΦΡΑΓΙΣΤΙΚΗ

ΙΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ | ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ | Αθήνα 2009

HELLENIC MINISTRY OF CULTURE | NUMISMATIC MUSEUM | Athens 2009

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Στέλλα Δρούγου

Καθηγήτρια Αρχαιολογίας,
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Δέσποινα Ευγενίδου

Διευθύντρια Νομισματικού Μουσείου.

Χαράλαμπος Κριτζάς

Αρχαιολόγος, Επίτιμος Διευθυντής Επιγραφικού Μουσείου.

Νικόλαος Καλτσάς

Διευθυντής Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου.

Βάσω Πέννα

Επίκουρος Καθηγήτρια Βυζαντινής Ιστορίας και Νομισματικής,
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.

Ηώς Τσούρτη

Νομισματολόγος.

Μίνα Γαλάνη-Κρίκου

Νομισματολόγος.

Ευτέρπη Ράλλη

Νομισματολόγος, Νομισματικό Μουσείο.

Ηλεκτρονική υποστήριξη: Νίκος Σουγλές

EDITORIAL COMMITTEE

Stella Drougou,

Professor of Archaeology,
Aristotelian University of Thessalonike.

Despoina Evgenidou

Director of the Numismatic Museum, Athens.

Charalampos Kritzas

Archaeologist, Honorary Director of the Epigraphical Museum, Athens.

Nikolaos Kaltsas

Director of the National Archaeological Museum, Athens.

Vasso Penna

Assistant Professor of Byzantine History and Numismatics,
University of Peloponnese.

Eos Tsourti

Numismatist.

Mina Galani-Krikou

Numismatist.

Efterpi Ralli

Numismatist, Numismatic Museum, Athens.

Electronic processing: Nikos Sougles

ΧΟΡΗΓΟΣ | Sponsor

ALPHA BANK

© Νομισματικό Μουσείο, εκδόσεις **σημα**

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ | ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ | ΠΑΡΑΓΩΓΗ: εκδόσεις **σημα**

ISBN 978-960-98451-4-4 978-960-98451-2-0 978-960-98451-3-7
ISBN 978-960-89506-6-5 978-960-89506-7-2 978-960-89506-8-9

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Κατά τη δεύτερη περίοδο εργασιών (1989-1999) στην Αγορά των αυτοκρατορικών χρόνων της Θεσσαλονίκης βρέθηκε ένα εισιτήριο (αρ. ευρ. ΡΑ 8728). Πρόκειται για ένα μικρό οστέινο πλακίδιο διαμέτρου 0,03 μ και πάχους 0,003 μ. Στη μία πλευρά του φέρει φοινικόφυλλο στέφανο νίκης και στο κέντρο την επιγραφή ΠΥΘΙΑ. Στην άλλη πλευρά του εισιτηρίου υπάρχουν χαραγμένοι αριθμοί, πιθανόν δηλωτικοί της σειράς ή της κερκίδας.

Στη Θεσσαλονίκη υπήρξαν δύο περίοδοι των Πυθίων, μια παλαιότερη στους πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους, γνωστή από αυτόνομες κοπές της Θεσσαλονίκης, και μία νεότερη. Τα Πύθια της Θεσσαλονίκης της δεύτερης περιόδου ήταν μια αμφικτιονική γιορτή, η οποία γινόταν στην πόλη κάθε τέσσερα χρόνια. Σύμφωνα με τα νομισματικά και επιγραφικά στοιχεία θα πρέπει να άρχισαν το 240 μ.Χ., επαναλήφθηκαν για τέσσερις τετραετίες μέχρι το 252 μ.Χ. και μετά διακόπηκαν. Κατά τη διάρκειά τους διεξάγονταν αθλητικοί και μουσικοί αγώνες με συμμετέχοντες αθλητές και καλλιτέχνες από πολλά γνωστά μέρη της ανατολικής λεκάνης της Μεσογείου.

Επρόκειτο για γιορτή πανελληνίας εμβέλειας, για αθλητικό και καλλιτεχνικό γεγονός όλης της νοτιοανατολικής Μεσογείου και του δυτικού imperium, η οποία οργανωνόταν με όλες τις προσήκουσες τιμές από τους επικεφαλής αξιωματούχους της Θεσσαλονίκης. Πόλης λαμπρότητας και ισχυρότητας κατά την αυτοκρατορική περίοδο, έδρας της επαρχίας Μακεδονίας. Το συγκεκριμένο αντικείμενο θα πρέπει να τοποθετηθεί χρονολογικά στη δωδεκαετία διεξαγωγής της δεύτερης περιόδου των Πυθίων στη Θεσσαλονίκη, δηλαδή στα μέσα του 3ου αιώνα μ.Χ. χωρίς να είναι δυνατόν να προσδιοριστεί ακριβώς το έτος ή η σειρά των Πυθίων για τα οποία διανεμήθηκε το συγκεκριμένο εισιτήριο.

Πιθανόν να είχε μια «διαχρονική» ισχύ για περισσότερα του ενός Πύθια, αν και στην πίσω πλευρά διακρίνονται ίχνη από σβησίματα και προσπάθεια αναγραφής διάφορων αριθμών. Η αγορά ήταν ο τόπος όπου ο κάτοχος του ίσως το έχασε. Εκεί, πιθανότατα θα γινόταν και η διανομή των εισιτηρίων αυτών για τους αγώνες, αφού όλες οι παροχές προς το κοινό θα επιτελούνταν από τις υπηρεσίες του επίσημου διοικητικού κέντρου της πόλης. Στην αγορά, άλλωστε, βρέθηκαν και πέντε επιγραφές προσκλήσεων για την εξαγγελία μονομαχικών αγώνων και κυνηγεσίων οι οποίες αναρτήθηκαν εκεί και μετά την επιτέλεση του αρχικού τους σκοπού, ως ενημερωτικές πινακίδες – «αφίσες» για το κοινό, χρησιμοποιήθηκαν στο δάπεδο της ορχήστρας του ωδείου κατά τη δεύτερη φάση κατασκευής του, στα μέσα του 3ου αιώνα μ.Χ.

Κατά τη δεύτερη περίοδο εργασιών¹ (1989-1999) στην Αγορά των αυτοκρατορικών χρόνων της Θεσσαλονίκης βρέθηκε ένα ιδιότυπο αντικείμενο, το οποίο σχετίζεται άμεσα με τη δημόσια ζωή της αρχαίας πόλης. Το εύρημα, με αριθμό ευρετηρίου PA 8728, το οποίο εντοπίστηκε στο τέταρτο αρχαιολογικό στρώμα της πλατείας, ταυτίστηκε εξαρχής, από το μέγεθος, το υλικό, τη διακόσμηση και την επιγραφή του, σαν εισιτήριο, το πρώτο ενός πολυάνθρωπου αστικού κέντρου της ρωμαϊκής αρχαιότητας, όπου τα θεάματα κατείχαν κυρίαρχο ρόλο².

Πρόκειται για ένα μικρό οστέινο πλακίδιο διαμέτρου 0, 03 μ. και πάχους 0, 003 μ., ένα εισιτήριο, το οποίο στη μία πλευρά του φέρει στέφανο νίκης και στο κέντρο την επιγραφή ΠΥΘΙΑ, ενώ στην άλλη πλευρά υπάρχουν χαραγμένοι ευκρινώς δύο αριθμοί. Διακρίνεται ο λατινικός αριθμός ΙΙΙ (τρία) και πιθανώς ο ελληνικός Γ ή Ι ή το λατινικό Ι (ένα). Οι αριθμοί είναι, μάλλον, δηλωτικοί της σειράς ή της κερκίδας όπου θα έπρεπε να καθίσει ο κάτοχός του³.

Η επιφάνεια του οστού υπέστη διαδοχικά στάδια λείανσης και επεξεργασίας. Η χάραξη των θεμάτων έχει γίνει πολύ προσεκτικά και με μεγάλη ακρίβεια, με λεπτό αιχμηρό εργαλείο. Ίχνη εργαλείου τριβής για εξομάλυνση των αδρομερειών του οστού διακρίνονται στην πλευρά που φέρει τους αριθμούς. Λοξότμητη χαμηλή βάθυνση, σαφές απομεινάρι πλατιάς λαβίδας για το κράτημα του αντικειμένου, έχει απομείνει στην πίσω πλευρά στα αριστερά των αριθμών.

Η εξωτερική περίμετρος της κύριας όψης του οστέινου αντικειμένου, αυτής με την επιγραφή, ορίζεται από στενό κυμάτιο. Η υπόλοιπη επιφάνεια καταλαμβάνεται εξ ολοκλήρου από ένα πλατύγυρο φοινικόφυλλα στέφανο, γνώριμο και καθιερωμένο έπαθλο νίκης σε αγώνες (εικ. 1). Τα φύλλα καταλαμβάνουν τα δύο τρίτα της διαμέτρου του στεφάνου. Τα οξυκόρυφα ανορθωμένα στελέχη τους κατευθύνονται ισομερώς προς ένα νοητό κατακόρυφο άξονα, στο σημείο συνάντησης του οποίου ελαφρώς επικαλύπτονται. Καλά στερεωμένα με μια υφασμάτινη κορδέλα, η οποία περιτυλίγεται σφιχτά, ομοιόμορφα και ομοιόθετα γύρω από τα στελέχη των φοινικόφυλλων, δημιουργούν μια μικρής διαμέτρου εσωτερική στεφάνη, όπου χαράσσεται η επιγραφή. Η κορδέλα δένεται σε έναν απλό κόμπο στο κάτω τμήμα του στεφανιού, αφήνοντας ελεύθερες τις απολήξεις της, οι οποίες και καταλαμβάνουν το κάτω τμήμα της κύριας όψης του αντικειμένου.

Τα γράμματα της επιγραφής είναι ελαφρώς ανισομεγέθη. Η δεξιά κεραία του Π(ι) είναι πιο κοντή, το Υ(ψιλον) είναι τρισκελές, το Θ(ήτα) καμπυλόγραμμο με μια στιγμή στο κέντρο του. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το Α(λφα), η δεξιά κατακόρυφη κεραία του οποίου είναι μεγαλύτερη και εξέχει προς τα πάνω δημιουργώντας έναν ανεπαίσθητο ακρέμονα,

1. Για τη δεύτερη περίοδο εργασιών στην Αρχαία Αγορά βλ. Π. ΑΔΑΜ-BELENH (εκδ.), *Αρχαία Αγορά Θεσσαλονίκης 1, Πρακτικά διημερίδας, Εργασίες ετών 1989-1999*, Θεσσαλονίκη 2001, όπου και η βιβλιογραφία για την πρώτη περίοδο εργασιών
2. Π. ΑΔΑΜ-BELENH, «Θεάματα και τέχνες στη Θεσσαλονίκη», στο συλλογικό έργο με αφορμή τη σχετική έκθεση του 2004 Δ. ΓΡΑΜΜΕΝΟΣ (επιμ.) *Ρωμαϊκή Θεσσαλονίκη*, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 263-282.
3. Στα θέατρα και τα θεατρικά κτήρια κατά την αυτοκρατορική περίοδο γίνεται σαφής ταξικός διαχωρισμός και συνεπώς είναι απαραίτητο να είναι αυστηρά καθορισμένη η θέση του καθενός ανάλογα με το κοινωνικό status του. Ο Σουητώνιος (Αύγουστος, 44) αφηγείται ότι ο Αύγουστος μερίμνησε για τον καθορισμό ειδικών θέσεων για τους συγκλητικούς, τους ιππείς και τους απλούς πολίτες. Βλ. σχετικά P. GARNSEY, R. SALLER, *Η ρωμαϊκή αυτοκρατορία, οικονομία κοινωνία και πολιτισμός*, μτφρ Β. Αναστασιάδης, επιμ. Γ. ΣΟΤΗΣ Ηράκλειο 1995, σ. 159-162 και H. PARKER, «The Observed of All Observers: Spectacle, Applause, and Cultural Poetics in the Roman Theater Audience» στο *Symposium Papers XXXIV*, B. BERGMANN and Chr. KONDOLEON (ed.) *The Art of Ancient Spectacle*, Washington 1999, σ. 163-179.

ενώ η αριστερή του κεραία ενώνεται λοξά με την οριζόντια, γεγονός που της προσδίδει μια ομοιότητα με την αρκετά μεταγενέστερη μικρογράμματα γραφή του άλφα.

Οι δύο αριθμοί στη δευτερεύουσα πλευρά διευθετούνται ο ένας κάτω από τον άλλο με τον λατινικό να υπέρκειται του ελληνικού και να διαχωρίζονται ανάμεσά τους με μια στιγμή, η οποία συμπίπτει με το κέντρο του κυκλικού αντικειμένου και πιθανότατα χρησιμοποιήθηκε για σταθεροποίησή του σε κάποια επιφάνεια εργασίας, προκειμένου να καταστεί δυνατή η απόσπονη χάραξη του στεφανιού και της επιγραφής (εικ. 2). Ταυτόχρονα όμως λειτουργεί και ως σημείο στίξης ανάμεσα στον ελληνικό και στον λατινικό αριθμό.

Χωρίς αμφιβολία πρόκειται για ένα εύρημα μοναδικό από την πόλη της Θεσσαλονίκης, ένα εισιτήριο των Πυθίων, των γνωστών πανελλήνιων αθλητικών και μουσικών αγώνων, προς τιμήν του Απόλλωνα, οι οποίοι τελούνταν ανά τετραετία, μέσα στον 3ο αιώνα μ.Χ., όπως και σε πολλές άλλες ελληνικές πόλεις κατά την περίοδο της ρωμαιοκρατίας⁴.

Οι νομισματικές μαρτυρίες δείχνουν ότι υπήρξαν δύο περίοδοι των Πυθίων, μια παλαιότερη στους πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους, η οποία είναι γνωστή από αυτόνομες κοπές της Θεσσαλονίκης και εορταζόταν μαζί με τα Καβείρια⁵, και μία νεότερη.

Τα Πύθια της Θεσσαλονίκης της δεύτερης περιόδου ήταν μια αμφικτιονική γιορτή, η οποία γινόταν στην πόλη κάθε τέσσερα χρόνια. Σύμφωνα με τα νομισματικά και επιγραφικά στοιχεία, θα πρέπει να άρχισαν το 240 μ.Χ., επαναλήφθηκαν για τέσσερις τετραετίες μέχρι το 252 μ.Χ. και μετά διακόπηκαν. Κατά τη διάρκειά τους διεξάγονταν αθλητικοί και μουσικοί αγώνες με συμμετέχοντες αθλητές και καλλιτέχνες από πολλά γνωστά μέρη της ανατολικής λεκάνης της Μεσογείου⁶.

Η γιορτή των Πυθίων θα ήταν ένα συνταρακτικό γεγονός για την πόλη και θα επηρέαζε τον ρυθμό της ζωής της, όπως

Εικ. 1. — Οστέινο εισιτήριο από την Αγορά των ρωμαϊκών χρόνων στη Θεσσαλονίκη. Κύρια όψη.

Εικ. 3. — Η πίσω πλευρά του οστέινου εισιτηρίου με αριθμούς θέσης.

4. Η αναγραφή του ονόματος των αγώνων σε τιμητικές κοπές κατά την περίοδο της ρωμαιοκρατίας ήταν προσφιλή συνήθεια. Σε πολλές πόλεις του ελληνικού κόσμου όπου οργανώνονταν αγώνες προς τιμήν του Απόλλωνα αναγράφεται στα νομίσματά τους η επιγραφή Πύθια, βλ. σχετικά D. KLOSE, G. STUMPF, *Sport, Spiele, Sieg, Münzen und Gemmen der Antike*, München 1996, αρ. 191, 193, 194, 195, 199, 200, 201, 233, 235, 238, 240, 248, 251, 263, 264, 266.

5. I. TOURATSOGLOU, *Die Münzstätte von Thessaloniki in der Römischen Kaiserzeit*, Berlin 1988, Γορδιανός Γ' αρ. 118, Φίλιππος αρ. 23, 53, Βαλεριανός αρ. 23. Επίσης βλ. IG X 2, σ. 199, καθώς και προηγούμενη υποσημείωση αρ. 4.

6. L. ROBERT, *Etudes épigraphiques et philologiques*, Paris 1938, σ. 91 κ.ε.

δείχνουν οι περιορισμένες αλλά εύγλωττες μαρτυρίες για αυτά, όχι μόνο κατά τη διάρκεια των αγώνων αλλά και κατά τις ενδιάμεσες χρονικές περιόδους της προετοιμασίας τους. Ενεπίγραφα ψηφιδωτά της πόλης είναι εμπνευσμένα με αγωνιστικά θέματα των Πυθίων⁷, ενώ η επιγραφή «Πύθια», αναγράφεται επίσης και σε σειρά νομισμάτων αυτόνομων κοπών της Θεσσαλονίκης της εποχής του Γορδιανού (238-244 μ.Χ.), του Φιλίππου Άραβα (244-249 μ.Χ.) και του Γαλλιηνού (253-268 μ. Χ.)⁸, από τα οποία έγινε γνωστή και η τέλεσή τους πριν την ανεύρεση του βωμού⁹. Επρόκειτο για γιορτή όχι μόνο πανελλήνιας εμβέλειας, αλλά για αθλητικό και καλλιτεχνικό γεγονός όλης της νοτιοανατολικής Μεσογείου και του δυτικού imperium, η οποία οργανωνόταν με όλες τις προσήκουσες τιμές από τους επικεφαλής αξιωματούχους της Θεσσαλονίκης, πόλης λαμπρότατης και ισχυρότατης κατά την αυτοκρατορική περίοδο, έδρας της επαρχίας Μακεδονίας¹⁰. Κατά τη διάρκειά της συνέρρεαν πλήθη επισκεπτών στην πόλη, η οποία γινόταν το επίκεντρο του ενδιαφέροντος του αθλητικού και καλλιτεχνικού κόσμου της εποχής¹¹.

Το συγκεκριμένο αντικείμενο θα πρέπει να τοποθετηθεί χρονολογικά στη δωδεκαετία διεξαγωγής της δεύτερης περιόδου των Πυθίων στη Θεσσαλονίκη, δηλαδή στα μέσα του 3ου αιώνα μ.Χ, χωρίς να είναι δυνατόν να προσδιοριστεί ακριβώς το έτος ή η σειρά των Πυθίων για τα οποία διανεμήθηκε το συγκεκριμένο εισιτήριο. Πιθανόν να είχε και μια, κατά κάποιο τρόπο, «διαχρονική» ισχύ για περισσότερα του ενός Πύθια. Όπως είναι γνωστό, τα εισιτήρια των θεαμάτων των πρώιμων χρόνων είναι από μέταλλο, ορισμένες φορές χαλκό, συνηθέστερα όμως από μολύβι, έτσι ώστε να ανακυκλώνονται και να ξαναχρησιμοποιούνται για κάθε νέους αγώνες ή και για άλλη χρήση¹², γεγονός που τα κάνει και εξαιρετικά δυσεύρετα. Στην κύρια όψη τους φέρουν συνήθως διάφορα σήματα, τα οποία σχετίζονται με την πόλη όπου διεξάγεται το αγωνιστικό δρώμενο και στην άλλη τον αριθμό της κερκίδας. Στα ρωμαϊκά χρόνια η χρήση οστέινων εισιτηρίων αρχίζει να εξαπλώνεται ολοένα και περισσότερο. Εκτός από σήματα της πόλης εμφανίζονται σε αυτά επιγραφές

7. N. DUVAL, «Couronnes agonistiques sur des mosaïques africaines: d' Althiburos (IVe s.?) au cap (Ve s.?)» *BCH*, nouv. sér. 12-14, 1976-1978, fasc B: *Afrique du Nord*, σ. 195-216 και Π. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ, *Τα ψηφιδωτά δάπεδα της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 70, πίν. LVa.
8. J. TOURATSOGLOU, ό. π., (σημ. 4), Γορδιανός Γ' αρ. 50, 52, Φίλιππος αρ. 1-4, 6-13, Βαλεριανός αρ. 10, 11, 29.
9. Σημαντικότερο μνημείο για τους αγώνες αυτούς είναι ένας ενεπίγραφος αναθηματικός βωμός από τη Θεσσαλονίκη, ο οποίος διασώζει σημαντικές πληροφορίες για το είδος των αγωνισμάτων και των τεχνών, τα ονόματα των νικητών και τους τρόπους καταγωγής τους. Με τον βωμό τιμάται ο Αντώνιος Ουρβανιανός Φιλήμονας, ο οποίος είχε χρηματίσει και εισαγωγέας των Πυθίων όταν έγιναν για πρώτη φορά στη Θεσσαλονίκη με αγωνοθέτη τον πατέρα του Γάιο Αντώνιο Ουρβανιανό. «Εισαγωγέας» είναι ο αξιωματούχος ο οποίος φρόντιζε για την είσοδο των αγωνιστών στον στίβο. Στην κεντρική πλευρά του βωμού δεσπόζει η επιγραφή με την οποία οι αμφικτίονες και οι αγωνοθέτες της Δ' Πυθιάδας αφιερώνουν στον Πύθιο Απόλλωνα, το άγαλμα του οποίου έφερε πιθανώς το μνημείο. Βλ. Π. ΑΔΑΜ-BELENH, *Μακεδονικοί βωμοί, τιμητικοί και ταφικοί βωμοί από τη Θεσσαλονίκη και τη Βέροια*, Αθήνα 2003, 60, όπου και η προηγούμενη βιβλιογραφία. Για έναν ακόμη βωμό σχετικό με τα Πύθια βλ. ό.π. 73.
10. W. LESCHHORN, «Griechische Agone in Makedonien und Thrakien. Ihre Verbreitung und polisch-religiose Bedeutung in den romischen Kaiserzeit.» *Stephanos nomismatikos*, Edith Schonert-Geiss zum 65 Geburtstag, Berlin 1998, σ. 399-415.
11. Για αθλητικούς και καλλιτεχνικούς αγώνες στη Θεσσαλονίκη βλ. Π. ΑΔΑΜ-BELENH, «Θεάματα και τέχνες στη Θεσσαλονίκη», στον κατάλογο της περιοδικής έκθεσης Δ. Γραμμένος (επιμ.), *Ρωμαϊκή Θεσσαλονίκη*, Θεσσαλονίκη 2003, 263-270.
12. M. BIEBER, *The History of greek and roman Theater*, Princeton 1961, 71.

και διακοσμητικά μοτίβα, που έχουν σχέση με τις παραστάσεις ή τους αγώνες¹³. Εντοπίζονται σε διάφορες πόλεις της αυτοκρατορίας τόσο στον ιταλικό κορμό όσο και στις ανατολικές και δυτικές επαρχίες της¹⁴. Παράλληλα, όμως, συνεχίζεται και η παραγωγή μεταλλινων εισιτηρίων, στοιχείο το οποίο οδηγεί στην πιθανότητα να υπήρχε αποχρών λόγος διάκρισής τους σε διάφορες κατηγορίες, οι οποίες ενδεχομένως σχετίζονται με ταξικές διακρίσεις του πληθυσμού μιας πόλης, εφόσον η κατηγοριοποίηση των θέσεων είναι πάγια πρακτική στους χώρους θεαμάτων της ρωμαϊκής εποχής¹⁵.

Η μη αναστρεψιμότητα του υλικού και η υψηλή από την άποψη της αισθητικής ποιότητά του, αλλά και η διγλώση δηλώση της θέσης στο κτήριο θεαμάτων θα μας οδηγούσε στην πιθανή εκδοχή ότι το εν λόγω εύρημα αποτελούσε ένα, κατά κάποιο τρόπο, εισιτήριο διαρκείας, το οποίο δινόταν τιμητικά εκ μέρους των οργανωτών ή και της βουλής και του δήμου της πόλης σε εξέχοντες πολίτες ή αξιωματούχους, δηλαδή σε διαφορετικά πρόσωπα κάθε φορά ανάλογα με τους αγώνες. Ωστόσο, στην πίσω επιφάνειά του, όπου σημειώνονται οι αριθμοί, φαίνεται να έχουν γίνει κάποιες προσπάθειες αλλαγής των αριθμών. Συγκεκριμένα, το Γ(άμμα) φαίνεται να έχει σβηστεί προκειμένου να μετατραπεί σε Ι(ώτα). Επίσης, στον λατινικό αριθμό ΙΙΙ η μία κεραία είναι αισθητά πιο κοντή, γεγονός που υποδηλώνει, ίσως, τη μεταγενέστερη προσθήκη του ενός σκέλους, τη μετατροπή δηλαδή ενός αρχικού ΙΙ σε ΙΙΙ ή ακόμη—γιατί όχι—και τη μετατροπή του Ι σε ΙΙ και ακολούθως σε ΙΙΙ. Ομοίως, ανάμεσα στους δύο υπάρχοντες αριθμούς, και πολύ κοντά στην κεντρική στιγμή, διακρίνεται ένα αχνό χάραγμα, το οποίο, πιθανόν, φανερώνει την προσπάθεια υποδήλωσης ενός άλλου σημαδιού ή αριθμού σχετιζόμενου με τη δήλωση θέσης. Έτσι, μολονότι το εισιτήριο είναι φτιαγμένο από ένα πολύτιμο υλικό, στο οποίο απαιτήθηκε ιδιαίτερη καλλιτεχνική δεξιότητα για να δημιουργηθεί, ενδεχομένως δεν ήταν ούτε για μία μόνο χρήση αλλά και ούτε και για έναν μόνο αγώνα ή για μία περίοδο των Πυθίων. Η προσπάθεια, μάλιστα, αλλαγής των αριθμών, που μάλλον δήλωναν κάποια συγκεκριμένη θέση, κάνει πιθανά τα ακόλουθα ενδεχόμενα: 1) να ανήκε σε έναν δικαιούχο και σε κάθε αγωνιστική περίοδο σημειωνόταν μια διαφορετική θέση ή 2) να μην ήταν ενός μόνο δικαιούχου, αλλά σε κάθε αγωνιστική περίοδο να άλλαζε και κάτοχο.

Ο τόπος εύρεσης του εισιτηρίου δεν προκαλεί ερωτηματικά. Η αγορά ήταν ένα πολυσύχναστο κέντρο δημόσιας ζωής όπου μπορούσε κάλλιστα ο κάτοχός του να το είχε χάσει. Ήταν επίσης και ο τόπος όπου κατά πάσα πιθανότητα θα γινόταν η διανομή των εισιτηρίων αυτών για τους αγώνες¹⁶, αφού όλες οι παροχές προς το κοινό θα επιτελούνταν από τις υπηρεσίες του επίσημου διοικητικού κέντρου της πόλης. Στην αγορά, άλλωστε, βρέθηκαν και πέντε επιγραφές προσκλήσεων για την εξαγγελία μονομαχικών αγώνων και κυνηγεσιών¹⁷, οι οποίες αναρτήθηκαν εκεί και μετά την επιτέλεση του αρχικού τους σκοπού, ως ενημερωτικές πινακίδες—“αφίσες” για το κοινό, χρησιμοποιήθηκαν σε δεύτερη χρήση στο δάπεδο της ορχήστρας του ωδείου κατά τη δεύτερη φάση κατασκευής του μετά τα μέσα του 3ου αιώνα μ.Χ.

13. BIEBER, ό.π. 247.

14. Βλ., ενδεικτικά, πρόσφατα ευρήματα εισιτηρίων από την Ακουηλεία SEG XLVI, 1307-1312, σ. 359 και 1309-1312, σ. 360.

15. SEG L, 1506, σ. 507. Επίσης βλ. και υποσημείωση 3.

16. Για αγώνες προς τιμή του αυτοκράτορα στη Θεσσαλονίκη βλ. Β. ΑΛΛΑΜΑΝΗ-ΣΟΥΡΗ, «Η αυτοκρατορική λατρεία» στον κατάλογο της έκθεσης ό.π. (σημ. 11), σ. 98-120.

17. Γ. ΒΕΛΕΝΗΣ, «Επιγραφές από την αρχαία αγορά της Θεσσαλονίκης», *Αρχαία Μακεδονία, Στ' Διεθνές Συμπόσιο*, τόμος 2, σ. 1317-1329.